

УДК 348.985

В. Шевчук, кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Функціональна спрямованість тактичних операцій

Сутність і зміст тактичних операцій, їх особливості та значення у ході розслідування злочинів характеризуються не лише наявністю суттєвих ознак, структури, необхідністю вирішення окремих тактичних завдань, ситуаційною обумовленістю, а й функціональним призначенням цих тактичних засобів, що визначається при характеристиці їх функцій, які вони виконують у процесі реалізації операцій. Ці вихідні питання, які характеризують функціональний аспект розуміння тактичних операцій, повинні стати предметом самостійного розгляду.

У цьому зв'язку правильно відзначає Л. В. Галанова, що сучасний етап розвитку теорії тактичних операцій потребує глибокого осмислення і подальшої розробки ще недостатньо досліджених на сьогодні питань тактичних операцій, зокрема: організації тактичних операцій, розробки їх структури, визначення системи дій алгоритмічного характеру; вплив слідчих ситуацій на вибір тактики проведення тактичних операцій; тактико-психологічні проблеми, які виникають у процесі взаємодії учасників даних операцій; можливості законодавчої регламентації проведення тактичних операцій, у тому числі і проблематика функцій тактичних операцій¹. Це повною мірою стосується розробки і дослідження поняття, сутності та природи функцій тактичних операцій. Недостатня розробленість цього питання у криміналістиці приводить до різних підходів у назвах криміналістичних понять, вносить плутанину, штучність і багатозначність у застосуванні термінів², що обумовлює необхідність дослідження і визначення поняття «функції тактичних операцій» та його ознак.

¹ Галанова Л. В. Следственные ситуации и тактические операции при расследовании преступлений, связанных с вымогательством : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. В. Галанова. – Саратов, 2000. – С. 117, 118.

² Див.: Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. – Т.1 : Общая теория криминалистики / Р. С. Белкин. – М., 1997. – С. 275–277; Радецька В. Я. Мова науки криміналістики : автореф. канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Я. Радецька; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2002. – С. 1, 7; Шевчук В. М. Методологія криміналістики: дискусії, «новації», перспективи / В. М. Шевчук // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол. В. І. Борисов та ін. – Х., 2009. – Вип. 18. – С.197, 198 та ін.

У літературі для позначення цієї категорії криміналістики вживаються різні терміни: «функція», «роль», «призначення», «функціональна структура», «функціональна роль», «функціональні властивості», «функціональна спрямованість», «функціональне призначення», «функціональне навантаження» тощо. Настільки різноманітний зміст терміна «функція» приводить до помилок у його тлумаченні і безпредметним дискусіям. З метою уникнення такого недоліку при визначенні функцій тактичних операцій спочатку необхідно з'ясувати сутність та поняття розглядуваної категорії.

Функція як наукова категорія містить багато сторін та аспектів. Під функцією у загальноприйнятому значенні зазвичай розуміють обов'язок, коло діяльності, призначення чого-небудь або кого-небудь, виконувану ким-небудь роботу, призначення у системі¹, роль, значення чого-небудь². Найчастіше цей термін вживається при відображенні основного напрямку діяльності.

У сучасній філософській, методологічній та наукознавчій літературі термін «функція» (від лат. *functio* — здійснення, виконання, вчинення) застосовується у найрізноманітніших значеннях. У більшості випадків це поняття визначається як відношення (взаємозв'язок) двох або групи об'єктів, у якому зміна одного з них супроводжується змінами іншого³. У іншому випадку функція трактується як зовнішній прояв властивостей якого-небудь об'єкта в певній системі відносин⁴ або як вплив одного на інший елемент цілісної системи, а також її взаємодія з іншими системами (речами), що забезпечує її стійке існування⁵.

У теорії систем та системного аналізу⁶ функція — це спосіб прояву активності системи, стійкі активні взаємовідносини речей, при яких

¹ Див.: Большой словарь иностранных слов / Составитель А. Ю. Москвин. – М., 2001. – С. 718; Словарь иностранных слов. – М., 1988. – С. 556.

² Див.: Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов; Рос. АН; Рос. фонд культуры. – 3-е изд., стереотипное. – М., 1995. – С. 847; Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., 2002. – С. 1335.

³ Див.: Сидоренко О. П. Філософія : підручник / О. П. Сидоренко, С. С. Корлюк, М. С. Філянин та ін.; за заг. ред. проф. О. П. Сидоренка. – К., 2008. – С. 36, 37; Філософський енциклопедический словарь. – М., 1989. – С. 719; Данильян О. Г. Основи філософії : навч. посіб. – Х., 2003. – С. 22–25; Філософський енциклопедический словарь / сост. : Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко. – М., 2005. – С. 498.

⁴ Див.: Філософський словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М., 1987. – С. 526.

⁵ Див.: Шептулин А. П. Диалектический метод познания / А. П. Шептулин. – М., 1983. – 320 с.

⁶ Див.: Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ : учеб. пособие / Ю. П. Сурмин. – Киев, 2003. – С. 132–137.

зміни одних об'єктів призводять до зміни інших. Під функцією системи розуміють: дію системи, її реакцію на середовище; різноманітність станів виходів системи; при описовому чи дескриптивному підході до функцій вона виступає як властивість системи, яка проявляється у динаміці; як процес досягнення цілі (мети) системою; як узгоджені між елементами дії в аспекті реалізації системи як цілого; траєкторію руху системи, яка може описуватися математичною залежністю, формулою, яка пов'язує залежні та незалежні змінні системи. Функції виражають поведінку системи, причому ця поведінка при позначенні його функцій стає упорядкованою, закономірною та організованою, тому функції являють собою напрями активності системи, яка взаємодіє із середовищем.

Таким чином, наявність відомих відмінностей у визначенні поняття «функція» обумовлена об'єктивними факторами. Разом з тим, будучи загальнонауковим, поняття «функція» повинно відобразити те загальне, суттєве, що властиве позначуваному ним явищу, предмету, категорії дослідження. Відповідно, у кожній конкретній науці, у тому числі і криміналістиці, при визначенні функцій тактичних операцій це поняття повинно визначатись однозначно, бо за різної його інтерпретації досягти необхідного для успішного розвитку криміналістичної теорії тактичних операцій взаєморозуміння вчених-криміналістів неможливо.

Отже, з огляду на загальнофілософське розуміння категорії «функція», логічним є те, що у найбільш узагальненому вигляді під функцією тактичної операції слід розуміти «певний вид діяльності». У зв'язку з цим досить слушним є таке зауваження М. В. Веденова та В. І. Крем'янського: «Оскільки властивості об'єкта можуть проявлятися тільки в його зовнішніх і внутрішніх взаємодіях, то функція є не що інше, як певний вид діяльності об'єкта чи його частин (підсистем) та елементів, а також значення цієї діяльності в цій групі відносин об'єкта та його частин»¹. Тому найчастіше термін «функція» вживається при відображенні основного напрямку діяльності. У більшості випадків науковці-криміналісти у поняття «функція тактичної операції» вкладають саме такий зміст.

Досліджуючи зміст функцій тактичних операцій, неважко помітити, що зазначена категорія тісно пов'язана з такими поняттями, як сутність, зміст тактичної операції. Шлях до пізнання сутності тактичної операції походить передусім через пізнання її функцій. Тільки сутність тактичної

¹ Веденов М. В. Соотношения структуры и функции в живой природе / М. В. Веденов, В. И. Кремянский. – М., 1996. – С. 12.

операції може надати її функціям відповідної визначеності, яка проектується на практичну діяльність. У визначенні поняття функцій тактичних операцій можна виокремити два підходи: від сутності тактичних операцій та від з'ясування певних видів діяльності у процесі їх реалізації. Однак у жодному разі не можна допустити однобічного підходу. Тобто для поняття функцій тактичних операцій характерним має бути саме двосторонній зв'язок: з одного боку — з їх сутністю, а з другого — з їх практичною діяльністю, тобто розглядати тактичну операцію необхідно з позицій діяльнісного підходу як певного напрямку діяльності.

У зв'язку з цим В. Ю. Шепітько¹ справедливо зазначає, що визначення функціональної спрямованості тактичних прийомів указує на необхідність з'ясування їхньої ролі та призначення. В. О. Коновалова, А. М. Сербулов акцентують увагу на тому, що тактичні прийоми виконують різні функції, які є залежними від особливостей природи процесуальної дії, її цільової спрямованості й ситуаційної обумовленості. Застосування тактичних прийомів передбачає логічну залежність між метою й функціями, для яких вони призначені, і тією слідчою ситуацією, а далі й ситуацією процесуальної дії, у яких вони використовуються². Це повною мірою стосується і тактичних операцій, зокрема, визначення функціональної спрямованості тактичних операцій обумовлює необхідність з'ясування їх ролі та призначення у процесі розслідування злочинів.

Таким чином, враховуючи вищенаведене, можна зробити висновок, що *функції тактичних операцій* — це прояви властивостей, ролі та функціонального призначення тактичних операцій, які спрямовані на реалізацію цілей розслідування, вирішення окремих тактичних завдань, ситуаційно обумовлені та пов'язані з об'єктами впливу і відображають основні напрями діяльності у процесі їх проведення.

Водночас це загальне визначення не дає всебічного уявлення про категорію «функція тактичної операції», про її сутність. Цього можна досягти шляхом аналізу тих ознак функцій тактичних операцій, які у синтезованому (концентрованому) вигляді знайшли відображення в наведеній дефініції. Тому доповнити визначення поняття «функції тактичних операцій» допоможе характеристика їх основних ознак.

¹ Шепітько В. Ю. Теория криминалистической тактики : монография / В. Ю. Шепітько. – Харьков, 2002. – С. 45. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / В. Ю. Шепітько. – Х., 2007. – С. 63.

² Коновалова В. Е. Следственная тактика: принципы и функции / В. Е. Коновалова, А. М. Сербулов. – К., 1983. – С. 127.

Отже, на нашу думку, при криміналістичному трактуванні визначення функцій тактичних операцій необхідно враховувати, що:

1) функції тактичних операцій *являють собою прояв властивостей, ролі та призначення* цього тактичного засобу у процесі розслідування злочинів. Різновиди проявів властивостей, ролі та призначення системи «тактична операція» можуть бути різними і у процесі розслідування злочинів можуть відображатися в основних напрямках діяльності, обумовлені ступенем узагальнення функцій, їх обсягом та складом, положенням та відносинами функцій у тактичній операції тощо. У зв'язку з цим правильно зазначає В. Г. Афанасьєв, що: «Функція системи являє собою прояв властивостей, якостей системи у взаємодії з іншими об'єктами системного та несистемного порядку, відображенням певної відносно стійкої реакції системи на зміну її внутрішнього стану та її внутрішнього середовища, реакція на ... впливи ізсередини та ззовні, своєрідним специфічним способом поведінки системи, засобом вирішення постійного протиріччя між системою та середовищем, її оточенням. Функції системи як цілого визначають функції, які виконує в системі кожен з її компонентів»¹;

2) функції тактичних операцій *являють собою основні напрями діяльності у процесі реалізації цих тактичних засобів*, їх призначення у системі «тактична операція». У цьому напрямі важливо враховувати діяльнісний підхід до визначення тактичної операції та її функцій. Так, В. О. Образцов² розглядає тактичну операцію як відносно самостійну специфічну структуру діяльнісного типу, реалізовану слідчим для вирішення якого-небудь завдання розслідування в умовах сформованої ситуації. Автор акцентує увагу на існуванні закономірних нерозривних зв'язків і відносин між елементами, її складовими, дозволяючи сприймати таку складову частину процесу розслідування як певну цілісність, самостійну, специфічну структуру діяльнісного типу. М. В. Салтевський³ визначає тактичну операція як засіб діяльності слідчого, застосовуваний для вирішення тактичних завдань, що виникають при розкритті, розслідуванні і попередженні злочинів. Це, на думку автора, діяльнісна категорія, яка розкриває функціональний бік тактичних засобів. Тому, на наш погляд, однією з ознак функцій тактичних операцій виступають окремі сторони, характеристики діяльності

¹ Афанасьєв В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьєв. – М., 1980. – С. 133.

² Образцов В. А. Криминалистическое учение о тактической операции / В. А. Образцов // Криминалистика / под ред. проф. Образцова В. А. – М., 1995. – С. 79.

³ Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. / М. В. Салтевський. – Х., 2001. – Ч. 2. – С. 81, 82.

слідчого та інших суб'єктів проведення тактичних операцій як комплексу, системи узгоджених між собою однойменних і різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та превентивних заходів, спрямованих на вирішення окремого тактичного завдання розслідування в даній слідчій ситуації. Виходячи з цього, можна розглядати такі функції: пізнавальну, прогностичну, регулятивну, організаційну, конструктивну, комунікативну, пошукову, профілактичну;

3) функції тактичних операцій *виступають тактичним засобом впливу на слідчу ситуацію*. Такий тактичний вплив обумовлений передусім слідчою ситуацією, яка склалася на момент розслідування кримінальної справи, та завданнями, які необхідно вирішувати при застосуванні такого тактичного засобу. У даному випадку операції виступають як система тактичного впливу на інформаційний блок слідчої ситуації з метою регулювання розслідування, спрямованого на збір доказової інформації і встановлення істини по справі. Вплив може бути спрямований на один або декілька інформаційних компонентів слідчої ситуації, на встановлення однієї або декількох ознак злочину, що розслідується. При цьому необхідно враховувати об'єкти впливу тактичної операції: люди, речі, відносини, взаємозв'язки тощо. Функції тактичних операцій за своєю гносеологічною природою виступають тактичним засобом впливу на слідчу ситуацію та вирішення окремих тактичних завдань. Функція характеризує такий взаємозв'язок двох (групи) об'єктів, у якому зміна одного з них супроводжується змінами іншого. Це пов'язано з пізнанням і вивченням взаємозв'язків досліджуваних об'єктів, а саме тактичних операцій, тактичних завдань та слідчих ситуацій, тобто з «встановленням таких залежностей (функцій), які дають можливість у дослідженнях закономірно переходити в ряді об'єктів від одного до іншого»¹. «Загальним об'єктом тактичного впливу при проведенні вказаної операції, — як правильно зазначає В. О. Образцов, — є слідча ситуація, яка склалася в ході незавершеного розслідування»². У процесі застосування тактичних операцій слідча ситуація змінюється найкраще, регулюється процес розслідування шляхом вирішення окремих тактичних завдань, що досягається проведенням комплексу слідчих, оперативно-розшукових

¹ Див.: Сидоренко О. П. Філософія : підручник / О. П. Сидоренко, С. С. Корлюк, М. С. Філянін та ін. ; за заг. ред. проф. Сидоренка О. П. – К., 2008. – С. 36–37.

² Образцов В. А. Криміналістика / В. А. Образцов. – М., 1995. – С. 78; Він же. Выявление и изобличение преступника / В. А. Образцов. – М., 1997. – С. 54.

та інших дій (заходів). При цьому тактичні операції виконують цілий ряд функцій одночасно або окремо (ізолювано), або залежно від наявної слідчої ситуації та обставин послідовно. Необхідно враховувати, що у таких ситуаціях обставини можуть мати як зовнішній характер, що обумовлює вибір тієї або іншої тактичної операції, її зміст та спрямованість взагалі і напрями розслідування у цілому, їх функціональну залежність, так і внутрішній, що визначає внутрішню структуру тактичної операції, взаємодію та взаємозв'язки компонентів, вплив на зовнішні прояви та реалізацію таких тактичних засобів, їх обумовленість;

4) функції тактичних операцій *спрямовані на вирішення тактичних завдань розслідування*, які виступають як мета даної операції. Функції не існують самі по собі, вони взаємодіють із елементами системи і спрямовані на вирішення певних завдань, визначають властивості, роль та призначення досліджуваного об'єкта, тобто тактичної операції. М. В. Савельєва, О. Б. Смушкін за функціональною спрямованістю завдань, які вирішуються тактичними операціями, вирізняють функції: 1) спрямовані на забезпечення збору інформації відносно конкретного об'єкта (факту); 2) спрямовані на встановлення факту безпосереднього контакту особи з об'єктами, які є елементами структури злочину; 3) спрямовані на пошук відсутніх джерел важливої для криміналістики інформації; 4) спрямовані на одночасне виявлення необхідних для розслідування об'єктів¹. Виходячи із цього, слідчий у процесі вирішення вищезазначених завдань реалізує такі функції: а) цільові — встановлення фактів, висунення версій та ін.; б) забезпечуючі — створення умов для проведення ефективного комплексу дій та заходів; в) контрольні — співвіднесення, перевірка одержаних результатів, вирішення завдань². Інакше кажучи, з'ясувавши та уявляючи собі тактичні завдання, які необхідно вирішити у процесі розслідування, можна виявити, які функції може виконувати тактична операція при її проведенні;

5) функції тактичних операцій — це *усталена предметна діяльність, що означає їх постійний характер на тривалому періоді розслідування кримінальної справи, яка обумовлена вирішенням окремих тактичних завдань та наявністю слідчих ситуацій*. Тактична

¹ Див.: Савельєва М. В. Криміналістика : учебник / М. В. Савельєва, М. В. Смушкіна. – М., 2008. – С. 312.

² Див.: Александров Д. О. Юридична психологія : підручник / Д. О. Александров, В. Г. Андрюсюк, Л. І. Казміренко та ін. ; за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсеєва. – К., 2007. – С. 204–208.

операція виконує своє призначення безпосередньо здійсненням своїх функцій, які є стійко сформованими напрямками її діяльності, зміст яких зумовлений практичною потребою вирішення окремих тактичних завдань та необхідністю впливати на слідчу ситуацію на момент розслідування, оскільки її зміст показує, що є предметом їх діяльності, засоби якої використовуються для досягнення певної мети. У функціях тактичних операцій знаходять вираз і конкретизацію її сутність і призначення. Зміна сутності і призначення тактичної операції закономірно відбивається на змісті та напрямках впливу цього тактичного засобу, оскільки функції є «найчутливішими» до сутнісних змін. Функції тактичних операцій безпосередньо предметно конкретизують їх сутність. Їх зміст враховує окремі тактичні завдання, які необхідно вирішувати у тій чи іншій слідчій ситуації. Якщо проводиться тактична операція «Пошук майна», то основною функцією виступає пошукова функція, а додатковою можна вважати функцію забезпечення відшкодування матеріального збитку. При реалізації тактичної операції «Виявлення та викриття неправди у показаннях підозрюваного» основними функціями тактичних операцій виступають пізнавальна, комунікативна, регулююча та ін., спрямовані на виявлення та викриття неправдивої інформації, а додатковою — виховна функція, функція встановлення та підтримання психологічного контакту, функція корекції поведінки підозрюваного і т. ін., тобто в її функціях виражена сутність розглядуваної тактичної операції;

б) функції тактичних операцій за своєю природою мають *об'єктивно-суб'єктивний характер*. Об'єктивність означає їх обумовленість закономірностями виникнення, збору та оцінки доказової інформації, тобто функції тактичних операцій мають об'єктивний характер, оскільки вони формуються під визначальним впливом цілей і завдань розслідування, обумовлених видами злочинів, слідчими ситуаціями, етапами розслідування. Суб'єктивність вказує на те, що функції реалізуються у процесі проведення тактичних операцій певними суб'єктами (особами) комплексу слідчих, оперативно-розшукових та інших дій (заходів) завдяки свідомості і волі уповноважених на те осіб, задіяних у механізмі їх реалізації. У зв'язку з цим В. І. Шиканов зазначав, що структурні елементи кожної тактичної операції характеризують її об'єктивний зміст і суб'єктивне сприйняття цього змісту особами, які здійснюють тактичну операцію¹;

¹ Шиканов В. И. Информация к тактической операции «Атрибуция труппа»: учеб. пособие / В. И. Шиканов. – Иркутск, 1975. – С. 21–25.

7) *функціям тактичних операцій притаманний системний характер*. Це означає як те, що функції тактичних операцій у цілому володіють ознаками єдності, узгодженості та диференціації, так і те, що кожна окрема функція чи підфункція — це визначена, проникнута внутрішньою єдністю і цілеспрямованістю система видів діяльності, впливу та призначення тактичних операцій. Системність функцій тактичних операцій вбачається передусім у їх єдності, яка обумовлена взаємозв'язками і взаємозалежностями між функціями як елементами системи розслідування. Система функцій тактичних операцій являє собою багатоаспектне утворення, досить складну систему, яка визначає сукупність функцій, що виконуються при реалізації даних тактичних засобів. На підставі аналізу системи функцій тактичних операцій можна зробити висновок про те, наскільки ефективно реалізовується тактична операція, які завдання можна вирішити завдяки проведенню тієї чи іншої тактичної операції, які функції досягли своєї мети, які — ні, і взагалі — ефективність та цінність обраної тактичної операції.

Наведені обставини визначають *специфічні ознаки функцій тактичних операцій*, які дозволяють їх відмежувати від будь-яких інших функцій категорій криміналістики, наприклад, «функцій криміналістичної характеристики злочинів»¹, «функцій моделей»², «функцій криміналістичної теорії розслідування»³, «функцій слідчої (криміналістичної) тактики»⁴, «функцій криміналістичних версій»⁵ та ін.

Отже, у криміналістичній теорії сформульована категорія «функція тактичної операції» відображає реальний процес функціонування тактичних операцій, що знаходить свій прояв у певних напрямках її

¹ Див.: Лузгин И. М. Некоторые аспекты криминалистической характеристики и место в ней данных о сокрытии преступлений / И. М. Лузгин // Криминалистическая характеристика преступлений. — М., 1984. — С. 27; Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посіб. / А. В. Старушкевич. — К., 1997. — С. 14; Костенко М. В. Криміналістична характеристика вбивств на замовлення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М. В. Костенко. — Х., 2003. — С. 16.

² Див.: Яблоков Н. П. Криминалистика : учебник для вузов / Н. П. Яблоков. — М., 1995. — С. 88–91.

³ Див.: Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1 : Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. — СПб., 2004. — С. 113–118.

⁴ Див.: Коновалова В. Е. Следственная тактика: принципы и функции / В. Е. Коновалова, А. М. Сербулов. — Киев, 1983. — С. 115–117.

⁵ Див.: Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве / В. Е. Коновалова. — Харьков, 2000. — С. 174.

діяльності з реалізації цілей і завдань, обумовлених як слідчою ситуацією на певному етапі розслідування, так і сутністю тактичної операції, її функціональним призначенням. У функціях тактичних операцій виражається її сутність — найбільш глибоке і усталене в ній. Відображення у функціях тактичних операцій, їх призначення означає, що вони є засобом (інструментом) вирішення окремих тактичних завдань. Функції тактичних операцій характеризують призначення цього тактичного засобу, визначають характер та його особливості як самостійного виду практичної пізнавально-пошукової діяльності.